

Câteva observații asupra tipului de vas bitronconic caracteristic Culturii Gáva*

Valentin VASILIEV

Lucrarea de față își propune să prezinte trăsăturile specifice tipului de vase bitronconice caracteristice fazei vechi a culturii Gáva de pe Tisa Superioară (cunoscute și sub numele de urne Protovillanova sau Pseudovillanova) și, pe această bază, să releve modul în care aceste trăsături specifice se regăsesc pe vasele bitronconice din zonele în care s-a răspândit apoi cultura Gáva.

Având în vedere caracterul restrâns al subiectului nu ne vom referi la istoricul cercetărilor, ci vom marca (în prealabil) doar etapele principale ale studierii ceramicii acestei culturi.

De cinci decenii, de când A. Mozsolics a schițat în linii generale momentul de început și caracteristicile culturii cu ceramică neagră canelată de tip Gáva¹, această cultură a intrat progresiv în preocupările cercetătorilor. Trebuie menționat însă faptul că, până în deceniul al optulea al secolului trecut, abordările (inclusiv în aria intracarpatică) s-au întemeiat pe investigații arheologice reduse și pe descoperiri incidentale, foarte adesea sumar publicate, situație ce s-a repercutat asupra unor puncte de vedere emise, inclusiv referitor la ceramică. Cu toate acestea, la un deceniu de la definirea culturii (și pe baza unui material ceramic foarte redus) au fost emise idei notabile, unele viabile și astăzi, cu privire la fondul și influențele care au contribuit la formarea ei, precum și asupra caracteristicilor și ariei sale reale de răspândire, în raport cu grupurile învecinate contemporane². După aceste prime contribuții importante, problemele ceramicii de tip Gáva au fost abordate în două studii substanțiale, unul cu caracter general³, al doilea urmărind - pe baza descoperirilor de la Mahala și pe criterii comparative - să releve elementele comune dar și pe cele specifice ceramicii din diferite zone penetrat de cultura Gáva⁴. Un aport concret la cunoașterea zonală a culturii și ceramicii de tip Gáva a fost adus apoi prin publicarea succesivă a cercetărilor intense efectuate în așezări fortificate și fortificații de refugiu din Transilvania, respectiv Ciceu-Corabia⁵, Teleac⁶, Bozna⁷, Dej, Subcetate, Șona⁸, precum și a celor de la Grănicești din nordul Moldovei⁹. Recent a fost publicat monografic și materialul ceramic descoperit la Mediaș¹⁰. Trecând peste unele neajunsuri se poate aprecia că datorită cercetărilor efectuate în Transilvania intracarpatică, în nordul Moldovei și în regiunea ucraineană învecinată, respectiv la Mahala¹¹, s-au acumulat date notabile cu privire la ceramica de tip Gáva din zonele menționate. Având în vedere și prezentarea de ansamblu a ceramicii Gáva din zona Tisei Superioare, deci din aria ei de origine¹², rezultă că în momentul actual dispunem de o documentație ce oferă

* Lucrarea a apărut în limba germană, în *EphemNap*, XVI-XVII, 2006-2007, p. 7-16.

¹ A. Mozsolics, în *ActaArchHung*, 8, 1957, p. 119-121.

² Pentru aceste contribuții (și bibliografia de la vremea respectivă) vezi K. Horedt, *Așezarea de la Sighetul Marmăției*, p. 18-20; *idem*, în *StComSibiu*, 13, 1967, p. 150-152; St. Foltiny, în *Apulum*, 6, 1967, p. 49-71; *idem*, în *Origini*, 2, 1968, p. 333-356; J. Paulik, în *Sbornik Slovenského Národného Muzea, Historica*, 62, 8, 1968, p. 3-43.

³ A. László, în *SCIV*, 24, 1973, 4, p. 575-608.

⁴ G. I. Smirnova, în *SCIVA*, 25, 1974, 3, p. 359-380.

⁵ V. Vasiliev, C. Gaiu, în *ActaMN*, 17, 1980, p. 31-64.

⁶ V. Vasiliev, I. Al. Aldea, H. Ciugudean, *Civilizația*, p. 78-101.

⁷ V. Vasiliev, în *EphemNap*, 3, 1993, p. 43-67.

⁸ V. Vasiliev, *Fortifications*, *passim*.

⁹ A. László, *Începuturile*, p. 65-89.

¹⁰ Cl. Pankau, *Die Keramik aus Mediaș*, mai ales p. 43-101. Pentru prima prezentare (sumară) a ceramicii de la Mediaș vezi E. Zaharia, în *Dacia*, N.S., 9, 1965, p. 85-94.

¹¹ Pentru Mahala vezi lucrarea citată în n. 4.

¹² T. Kemenczei, *Die Spätbronzezeit Nordostungarns*, Budapest, 1984, p. 64-96 și ilustrația aferentă.

o imagine globală asupra ceramicii (inclusiv despre vasele bitronconice), destul de bine conturată sub unele aspecte. Și această imagine confirmă localizarea ariei primare a culturii Gáva pe Tisa Superioară, precum și expandarea ei ulterioară în diferite zone, în cadrul cărora ceramica prezintă anumite particularități.

Existența unor particularități zonale se constată și în cadrul vaselor bitronconice, de care ne vom ocupa în cele ce urmează. În prealabil trebuie făcute însă două precizări. În primul rând este de menționat faptul că la publicarea unor situri s-au propus clasificări tipologice pentru vasele bitronconice, chiar și în condițiile în care materialul ceramic era foarte fragmentar¹³. De asemenea, s-au citat analogii pentru diferite elemente, dar nici o clasificare tipologică nu a avut în vedere (comparativ) totalitatea elementelor specifice vaselor bitronconice din faza Gáva I de pe Tisa Superioară și modul în care ele se regăsesc (sau nu) în celelalte zone.

Apreciind că orice discuție (inclusiv de ordin cronologic) cu privire la vasele bitronconice din diferite zone trebuie să aibă drept punct de plecare (sau reper) tipul caracteristic fazei Gáva I de pe Tisa Superioară, vom începe prezentarea cu acest tip, încercând a decela și cauza principală a deosebirilor.

Tipul de vas bitronconic caracteristic fazei Gáva I din zona Tisei Superioare. În zona menționată vasele bitronconice considerate "etalon" sau "directoare" pentru acest tip apar în mai multe puncte¹⁴, dar descoperirile cele mai reprezentative sunt cele de la Gáva și Nagykovács (fig. 1/1-9)¹⁵. Vasele din punctele menționate sunt de mari dimensiuni, având însă înălțimea mai mică în raport cu diametrul maxim. Caracteristicile formale sunt următoarele: pântecul vasului este puternic reliefat și se termină în partea superioară printr-un "umăr" proeminent. Gâtul este de regulă mai îngust în partea de sus, iar gura (buza) este evazată și uneori canelată în partea superioară. În mod special trebuie remarcată frecvența proeminențelor hipertrofiate (goale în interior), dispuse oblic (sau orizontal) pe umăr¹⁶, precum și prezența unor tortițe plasate în partea superioară a gâtului, sub buză¹⁷.

Ornamentica, constând din caneluri late, este și ea specifică acestui tip de vas, cât și fazei Gáva I. Specifică este și maniera în care sunt executate canelurile pe diferitele părți ale vasului. Menționând mai întâi că unele exemplare au buza canelată (în partea superioară), trebuie remarcat îndeosebi faptul că, de regulă, întreaga suprafață a gâtului acestui tip de vase este acoperită cu caneluri orizontale (fig. 1/1-5, 7-9)¹⁸. Cât privește "pântecul" vaselor, acesta este ornamentat în partea superioară, cel mai frecvent cu caneluri verticale (fig. 1/2-3, 5-6, 9) și mai rar oblice (fig. 1/8) sau semicirculare (fig. 1/1), proeminențele hipertrofiate fiind și ele canelate¹⁹. Redate succint, elementele specifice tipului de vas bitronconic caracteristic fazei Gáva I de pe Tisa Superioară sunt următoarele: pântec reliefat, umăr proeminent, dar mai ales este de reținut frecvența proeminențelor hipertrofiate, gâtul acoperit cu caneluri orizontale, prezența tortițelor sub buză și utilizarea net preponderentă a canelurii late.

Acest tip de vas, având caracteristici bine conturate, aparține fazei Gáva I (pe deplin formată), plasată de T. Kemenczei în perioada 2b a Bronzului târziu din Ungaria, perioadă care, după autorul citat, corespunde fazei Reinecke Ha.A₁=sec.11 a.Chr.²⁰.

În faza Gáva II de pe Tisa Superioară, unde așezarea considerată caracteristică este cea de la Poroszló-Aponhát, vasele bitronconice capătă unele trăsături distincte²¹. O trăsătură importantă este aceea că proeminențele hipertrofiate (dispuse acum vertical) apar tot mai rar, până la dispariție. Dispar și tortițele de sub buză, iar gâtul vaselor este rar și doar parțial acoperit de caneluri orizontale (fig. 1/10-11). Trebuie remarcată de asemenea utilizarea canelurilor înguste și, într-un caz, prezența unor tortițe, dar plasate pe umăr (fig. 1/11).

¹³ La Grănicești reconstituirea unor forme s-a făcut după vase întregi din alte așezări; vezi A. László, *op. cit.*, p. 75. La Mediaș, unde publicarea masivă a ceramicii s-a făcut după aproape 50 de ani "prelucrarea pe baze stratigrafice clare nu mai este posibilă"; vezi Cl. Pankau, *op. cit.*, p. 99-100. Numai la Teleac tipologia se bazează și pe stratigrafie și, de asemenea, pe forme întregi sau sigur întregibile.

¹⁴ T. Kemenczei, *Die Spätbronzezeit Nordostungarns*, p. 65.

¹⁵ Pentru descoperirile de la Nagykovács vezi și T. Kemenczei, în *FolArch*, 33, 1982, p. 73-93.

¹⁶ T. Kemenczei, *Die Spätbronzezeit Nordostungarns*, pl. 129/1, 16; 130/1-2, 7, 12; 131/10, 15; 133/1.

¹⁷ Idem, *op. cit.*, pl. 130/1, 3; 134/14; tortițe plasate sub buză apar și pe variante ale tipului director (vezi pl. 129/20; 133/14-15).

¹⁸ T. Kemenczei, *op. cit.*, pl. 129/1, 6, 11; 130/1-3, 5; 134/14, 18; idem, în *FolArch*, 33, 1982, fig. 3/8; 4/1; 5/6; 6/4; 7/13; 9/11; 10/1-2, 4-5.

¹⁹ Vezi T. Kemenczei, *Die Spätbronzezeit Nordostungarns*, pl. 129-133, 149.

²⁰ Idem, *op. cit.*, p. 87 și urm., în special 93 și tabelul cronologic de la p. 96.

²¹ P. Patay, în *FolArch*, 27, 1976, p. 193-201, fig. 2/1-2.

Din punct de vedere cronologic, P. Patay plasează aşezarea de la Poroszló-Aponhát (ţinând de faza Gáva II) în Ha.A₂²² iar la rândul ei T. Kemenczei datează atât aşezarea cât şi faza Gáva II în etapa a 3-a a Bronzului târziu din Ungaria, etapă pe care o plasează în Ha.A₂-B₁=secolele 10-9 a. Chr.²³

Plecând de la elementele specifice tipului director de vas bitronconic caracteristic fazei Gáva I de pe Tisa Superioară, precum şi de la modificările pe care le suportă în faza Gáva II din aceeaşi zonă, să urmărim mai întâi cum se prezintă vasele bitronconice la est de Carpaţi, respectiv în aşezările de la Grăniceşti din nordul Moldovei şi Mahala din zona ucraineană învecinată.

La Grăniceşti A. László reuşeşte să distingă “trei tipuri de bază cu unele variante”²⁴. Lăsând la o parte procentajele avansate cu privire la proporţiile părţilor componente ale vaselor (neconcludente prin diferenţele mari ce rezultă, dar şi datorită stării fragmentare a ceramicii) şi fără a comenta tipologia, ne vom opri doar la elementele ce caracterizează cele trei tipuri sau grupe (A, B, C).

Vasele bitronconice din cadrul grupei A au gâtul cilindric, tronconic sau în formă de pâlnie, partea superioară a corpului este bombată (de fapt rotunjită), iar proeminenţele hipertrofiate lipsesc. Gâtul propriu zis nu este ornamentat, ci doar zona de contact cu corpul e marcată printr-o şanţuire (fig. 1/13, 19) sau prin una până la trei caneluri orizontale (fig. 1/12). Cât priveşte partea superioară a corpului, ornamentul constă din caneluri în ghirlandă “înguste, uneori chiar foarte fine” (fig.1/13, 19), doar un singur fragment indicând canelura lată dispusă vertical (fig. 1/14)²⁵.

În cadrul grupului B (şi pe baza unui număr redus de fragmente) sunt distinse trei tipuri (Ba, Bb, Bc), toate denumite în ilustraţie drept vase bitronconice pântecoase de tip B²⁶. Din ilustraţie rezultă că doar două vase au umăr proeminent (fig. 1/16, 17), unul singur are partea superioară a gâtului acoperită cu caneluri orizontale (fig. 1/15), pentru un alt exemplar neputându-se preciza dacă astfel de caneluri acopereau tot gâtul sau doar partea lui inferioară (fig. 1/17)²⁷. Din două fragmente rezultă ornamentarea părţii superioare a pântecului prin caneluri late, dispuse oblic (fig. 1/16-17).

În fine, tipul C este atestat doar pe baza unui fragment redând o proeminenţă hipertrofiată, canelată şi orientată vertical (fig. 1/18)²⁸.

Din cele menţionate rezultă că spre deosebire de faza Gáva I de pe Tisa Superioară, unde vasele bitronconice se caracterizează prin umăr proeminent, frecvenţa deosebită a proeminenţelor hipertrofiate, prezenţa tortiţelor sub buză şi canelarea de regulă integrală a gâtului, toate aceste elemente fiind întrunite pe numeroase vase, fragmentele de la Grăniceşti atestă numai două vase cu umăr proeminent, eventual două fragmente indică canelarea parţială a gâtului, proeminenţa hipertrofiată este semnalată doar ca unicat, iar tortiţele sub buză lipsesc. În plus, din fragmentele publicate nu rezultă că măcar două din elementele menţionate se regăsesc pe acelaşi vas. Referitor la datare, A. László consideră că “începuturile aşezării de la Grăniceşti şi, totodată, începutul celei mai vechi etape a culturii Gáva-Holihady... în spaţiul extracarpatic, pot fi date în prima jumătate sau, cel târziu, către mijlocul perioadei Ha.A”²⁹. Cu alte cuvinte, începutul aşezării de la Grăniceşti este plasat la acelaşi nivel cu aşezarea de la Nagykálló, aceasta din urmă fiind datată de A. László mai întâi în Ha.A₁ (la p. 92), apoi “din Ha.A şi până la începutul perioadei Ha.B” (p. 104, n. 236).

Cât priveşte vasele bitronconice din faza a III-a de la Mahala (fig. 1/20-21), pe ele nu apar proeminenţe hipertrofiate, nici tortiţe plasate sub buză şi nici ornamentarea gâtului prin caneluri orizontale³⁰. Deoarece A. László a sesizat deja că “Mahala III nu reprezintă faza cea mai veche a culturii Gáva-Holihady”³¹, nu considerăm necesare aici alte comentarii, mai ales că vom reveni la concluziile lucrării.

²² P. Patay, *op. cit.*, p. 200-201.

²³ T. Kemenczei, în *FolArch*, 33, 1982, p. 91; idem, *Die Spätbronzezeit Nordostungarns*, p. 96 (schema cronologică).

²⁴ A. László, *Începuturile*, p. 75-79.

²⁵ Pentru cele menţionate vezi A. László, *op. cit.*, p. 75-77 şi fig. 25-28, 40/2. Notăm aici că trimiterea de pe p. 77, r. 2 la fig. 20A/2 este eronată, în realitate fiind vorba de fig. 30A/2. Tot la p. 77 se menţionează că vasele din fig. 29/3-4 au proeminenţe împinse din interior, fapt contrazis însă de ilustraţie.

²⁶ A. László, *op. cit.*, p. 77-78, fig. 29/1-6; 30A/1-3.

²⁷ Idem, *op. cit.*, fig. 30A/1).

²⁸ Idem, *op. cit.*, p. 78-79, fig. 29/7.

²⁹ Idem, *op. cit.*, p. 94.

³⁰ G. I. Smirnova, în *SCIVA*, 25, 1974, 3, p. 359-379, fig. 2/3-4.

³¹ A. László, *op. cit.*, p. 93.

Pentru aria intracarpatică vor fi relevate mai întâi aspectele ce caracterizează vasele bitronconice de la Mediaș, așa cum rezultă ele după publicarea monografică a ceramicii de către Cl. Pankau³². Fără a insista asupra aspectelor formale (datorită stării fragmentare a ceramicii) e de menționat totuși faptul că puține fragmente indică tipul de vas cu gâtul tronconic înalt și umărul proeminent³³, caracteristic fazei Gáva I de pe Tisa Superioară. Proeminențele hipertrofiate canelate (goale în interior) apar doar pe trei fragmente de vas. Una din proeminențe (cu dispunere orizontală) provine dintr-un vas mare cu corpul aplatizat³⁴, celelalte două (oblice) nu provin din Cetate (fig. 1/30-31)³⁵. Trebuie remarcată de asemenea lipsa vaselor bitronconice cu tortițe aplicate pe gât.

Ornamentarea. Câteva fragmente indică vase bitronconice cu buza evazată, canelată pe partea superioară³⁶. Cât privește canelurile orizontale de pe gât, ele apar pe opt fragmente³⁷. În trei cazuri ele par să acopere integral gâtul (fig. 1/22-23, 29), în celelalte cinci, doar parțial (fig. 1/24-28).

Rezultă deci că dintre elementele specifice vaselor bitronconice caracteristice fazei Gáva I de pe Tisa Superioară, la Mediaș apar opt fragmente (numai patru pe Cetate) ce relevă canelarea gâtului (mai ales parțială), alte trei (din care doar unul aflat pe Cetate) indică prezența proeminențelor hipertrofiate, lipsind vasele cu tortițe pe gât. Cât privește datarea, Cl. Pankau paralelizează cel mai vechi orizont de la Mediaș cu Mahala III - Grănicești - Gáva I - Mediaș (I) - Reci I - Teleac I - Somotor I - Tușnad³⁸.

În așezarea fortificată de la Teleac, așa cum rezultă din primul (cel mai vechi) nivel de locuire, vasele bitronconice au corpul reliefat printr-un umăr proeminent (fig. 1/32-33, 35). Proeminențele hipertrofiate (canelate și goale în interior) sunt semnalate doar prin două fragmente și un vas unicat ca formă (fig. 1/36)³⁹. Un singur vas descoperit are gâtul ornamentat prin caneluri dispuse orizontal și în ghirlandă (fig. 1/37), dar trebuie menționat aici și un fragment recent descoperit (incidental), care indică prezența canelurilor orizontale pe gât⁴⁰. Lipsesc vasele cu tortițe dispuse sub buză⁴¹. Trebuie menționată de asemenea frecvența canelurilor înguste.

În concluzie, deși așezarea de la Teleac a fost intens cercetată, proeminențele hipertrofiate și canelarea gâtului apar cu totul sporadic, iar tortițele sub buză lipsesc. Mai mult, nu a fost aflat nici un vas care să întrunească măcar două din elementele specifice vaselor bitronconice din faza Gáva I de pe Tisa. Dacă la publicarea cercetărilor de la Teleac (vezi n. 39) optam pentru plasarea începutului nivelului I în Ha.B₁, ulterior n-am exclus posibilitatea ca debutul acestui nivel să se situeze cândva între sfârșitul fazei Ha.A₂ și începutul fazei Ha.B₁⁴².

Referitor la vasele bitronconice din așezarea de la Reci (fig. 1/38-39)⁴³, trebuie remarcat faptul că (asemenea celor de la Mahala) pe ele nu apar proeminențe hipertrofiate, nu au gâtul canelat și nici tortițe pe partea superioară a gâtului. Cu alte cuvinte, vaselor de la Reci (ca și celor de la Mahala) le lipsesc tocmai elementele care ilustrează tipul de vas bitronconic caracteristic fazei Gáva I de pe Tisa.

Nedisponând (la momentul publicării) de elemente de comparație și apreciind că așa numitele vase etajate derivă din culturile epocii bronzului (Monteoru, Wietenberg)⁴⁴, Z. Székely a plasat așezarea de la Reci chiar la

³² Cl. Pankau, *Die Keramik aus Mediaș*, p. 43-101.

³³ Idem, *op. cit.*, pl. 2/2; 16/5; 36/6.

³⁴ Idem, *op. cit.*, pl. 31/13.

³⁵ Idem, *op. cit.*, pl. 48/6-7.

³⁶ Idem, *op. cit.*, pl. 4/4-7.

³⁷ Idem, *op. cit.*, pl. 2/2; 16/5; 21/5; 31/8; 36/6; 38/2; 43/8; 45/9. Menționăm că numai primele patru fragmente provin din Cetate.

³⁸ Idem, *op. cit.*, p. 98.

³⁹ V. Vasiliev, I. Al. Aldea, H. Ciugudean, *Civilizația*, fig. 29/13-14, 18. Menționăm că vasul în cauză este apreciat de Cl. Pankau (*op. cit.*, p. 50, fig. 7/3) ca reprezentând unul din tipurile de bază, apreciere greu de acceptat pentru un vas care este deocamdată unicat.

⁴⁰ Mulțumim d-lui lector univ. Cr. Popa pentru semnalare.

⁴¹ Pentru exactitate menționăm că în locuința nr. 41 din nivelul al doilea de locuire a fost aflat un vas cu tortițe, dar dispuse pe umăr; V. Vasiliev, I. Al. Aldea, H. Ciugudean, *op. cit.*, fig. 32/2.

⁴² Vezi de ex. V. Vasiliev, în *ActaMN*, 31, I, 1994, p. 40-46; idem, în *ActaMP*, 26, 2004, p. 139.

⁴³ Z. Székely, *Așezări*, pl. II/3-4; III/3; IV/1-3. Menționăm că unele exemplare țin de așa numitul vas etajat.

⁴⁴ Idem, *op. cit.*, p. 13. Notăm că ulterior vase etajate au apărut la Igrița (vezi I. Emödi, în *SCIVA*, 31, 1980, p. 229 și urm.) precum și în nivelurile superioare de la Teleac, fapt ce exclude datarea lor numai la începutul Hallstattului; vezi V. Vasiliev, I. Al. Aldea, H. Ciugudean, *op. cit.*, p. 82-83, 113-114.

începutul epocii hallstattiene⁴⁵. Constatând însă că datarea timpurie atribuită prin ceramică este în contradicție cu cronologia celurilor (datate în Ha.B.-B₂), Z. Székely a presupus existența a două niveluri la Reci, adăugând imediat că “stratigrafic nu e încă dovedit un alt nivel”⁴⁶. Din păcate, această presupunere a intrat în literatura de specialitate drept certitudine. Deoarece despre datarea așezării (și ceramicii) de la Reci ne-am exprimat (repetat) opinia⁴⁷, subliniem doar faptul că vasele bitronconice din această așezare nu țin de faza Gáva I⁴⁸.

După relevarea elementelor specifice tipului de vas caracteristic pentru faza Gáva I de pe Tisa și a modului (inclusiv frecvenței) în care aceste elemente apar (sau nu) pe vasele bitronconice din așezări cercetate în celelalte zone, se impun câteva concluzii de ansamblu.

Mai întâi trebuie menționat faptul că, deși cercetările în situri aparținând fazei Gáva I de pe Tisa sunt (încă) relativ reduse și în bună parte doar parțial publicate, totuși au fost descoperite destule vase (sau fragmente) care întrunesc toate sau majoritatea elementelor ce determină specificul vaselor bitronconice din faza și zona menționată. Și tocmai datorită acestor elemente specifice (mai ales proeminențele hipertrofiate, canelarea gâtului și tortițele plasate sub buză) vasele bitronconice de pe Tisa marchează un tip bine conturat (considerat director), ce aparține fazei Gáva I, subliniez, pe deplin formată.

Pentru așezările avute în vedere din celelalte zone (în care a expandat cultura Gáva), observăm mai întâi că vase cu astfel de elemente caracteristice fazei Gáva I lipsesc total atât la Reci cât și la Mahala III, singurul element comun fiind canelarea (ca mod de ornamentare), care însă se perpetuează până în Ha.D. Rezultă deci că plasarea obstinată a așezării de la Reci chiar la începutul perioadei hallstattiene din aria intracarpatică sau citarea ei (în diferite contexte) ca “argument” pentru datarea timpurie a altor așezări, nu au nici un temei (poate doar motivația de a prezerva înclinația spre datări timpurii, care, evident, nu corespunde realității).

Cât privește așezările de la Grănicești, Mediaș și Teleac, numărul vaselor bitronconice cu proeminențe hipertrofiate este foarte redus, ca și al celor cu gâtul canelat integral, lipsind total cele cu tortițe sub buză. Mai mult (și spre deosebire de zona Tisei Superioare), în cele trei așezări menționate nu s-a descoperit nici un vas bitronconic care să întrunească toate sau măcar două din aceste elemente caracteristice.

Fără a intra în amănunte (și fără a nega că în ceramică pot fi sesizate și unele deosebiri datorate evoluției zonale), apare totuși evident faptul că situația constatată se datorează unor decalaje cronologice. De altfel, însuși fenomenul expandării culturii Gáva în diferite zone implică anumite decalaje între aria de origine și grupele nou formate, după cum există decalaje și între așezări din cadrul fiecărei zone⁴⁹. Ținând cont și de faptul că spre sfârșitul fazei Gáva I, dar sigur în Gáva II se constată prezența tot mai rară și apoi dispariția unora din elementele caracteristice tipului de vas bitronconic “director”, este de apreciat că expandarea culturii s-a produs (probabil diferențiat) cândva între sfârșitul fazei Gáva I și începutul fazei Gáva II. Luând în considerare și datarea atribuită de T. Kemenczei fazei Gáva I în secolul al XI-lea și fazei Gáva II în secolele X-IX⁵⁰, trebuie admis că pătrunderea culturii Gáva în aria intracarpatică (dar și în alte zone) s-a petrecut spre sfârșitul secolului al XI-lea, dar mai probabil la începutul secolului al X-lea a.Chr.

Cu alte ocazii am discutat amănunțit și indiciile pe care le oferă depozitele și obiectele de bronz pentru momentul de început al așezărilor hallstattiene din Transilvania⁵¹. Fără a relua discuția, menționăm doar faptul că nici una din piesele de bronz (cu cronologie bine stabilită și unanim acceptată), descoperite în așezări de această epocă din Transilvania, nu se datează anterior Ha.B.

⁴⁵ Z. Székely, *op. cit.*, p. 15.

⁴⁶ Idem, *op. cit.*, p.16.

⁴⁷ V. Vasiliev, în *ActaMN*, 20, 1983, p. 43; idem, în *ActaMN*, 31, I, 1994, p. 41-42; idem, în *The thracian world at the crossroads of civilisations*, I, Bucharest, 1997, p. 508-509; V. Vasiliev, I. Al. Aldea, H. Ciugudean, *op. cit.*, p. 82-83, 113-114, 175-176.

⁴⁸ Contrar evidenței, se continuă totuși plasarea așezării de la Reci la începutul evoluției culturii Gáva în aria intracarpatică. Vezi *Istoria Românilor*, I, București, 2001, p. 300, fig. 50.

⁴⁹ Dacă admitem că expandarea s-a petrecut chiar în momentul de “vârf” al fazei Gáva I este practic imposibil de explicat de ce în nici una din zonele penetrate n-a fost descoperit, până acum, un vas bitronconic care să întrunească toate elementele caracteristice tipului considerat “director” în zona de origine.

⁵⁰ T. Kemenczei, *op. cit.*, tabelul cronologic de la p. 96. De reținut că (și) opțiunile cronologice ale lui T. Kemenczei nu au fost nici măcar amintite în unele lucrări apărute ulterior (chiar și după 10 ani), probabil pentru că ele contraveneau tendințelor de datări timpurii.

⁵¹ Vezi V. Vasiliev, în *ActaMN*, 20, 1983, p. 42-44; V. Vasiliev, I. Al. Aldea, H. Ciugudean, *op. cit.*, p. 114-116.

Rezultă deci că tendința (frecventă în literatura de specialitate) de a data orice descoperire cu ceramică neagră canelată chiar la începutul epocii Hallstatt este contraproductivă pentru că nu contribuie la progresul cercetării⁵².

Desigur, o imagine mai completă, inclusiv sub raport cronologic, se va obține numai după analiza comparativă și a altor tipuri ceramice de bază, analiză care trebuie să aibă drept punct de plecare situația din aria de origine a culturii de tip Gáva. Oricum, în stadiul actual al cercetărilor, indiciile oferite de vasele bitronconice nu pot fi contestate.

Abrevieri bibliografice

K. Horedt, <i>Așezarea de la Sighetul Marmației</i>	K. Horedt, <i>Așezarea fortificată din perioada târzie a bronzului de la Sighetul Marmației</i> , Baia Mare, 1966.
A. László, <i>Începuturile</i>	A. László, <i>Începuturile epocii fierului la est de Carpați</i> (Bibliotheca Thracologica VI), București, 1994.
Cl. Pankau, <i>Die Keramik aus Mediaș</i>	Cl. Pankau, <i>Die älterhallstattzeitliche Keramik aus Mediaș/Siebenbürgen</i> (Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie), Band 109, Bonn, 2004.
Z. Székely, <i>Așezări</i>	Z. Székely, <i>Așezări din prima vârstă a fierului din sud-estul Transilvaniei</i> , Sf. Gheorghe, 1966.
V. Vasiliev, I. Al. Aldea, H. Ciugudean, <i>Civilizația</i>	V. Vasiliev, I. Al. Aldea, H. Ciugudean, <i>Civilizația dacică timpurie în aria intracarpatică a României. Contribuții arheologice: așezarea fortificată de la Teleac</i> , Cluj-Napoca, 1991.
V. Vasiliev, <i>Fortifications</i>	V. Vasiliev, <i>Fortifications de refuge et établissements fortifiés du premier âge du fer en Transilvanie</i> (Bibliotheca Thracologica, XII), Bucarest, 1995.

Quelques observations sur le type de Vase Bitronconique caractéristique à la Culture Gáva (Résumé)

Le travail relève premièrement le fait que les vases bitronconiques caractéristiques pour la phase Gáva I sur la Tisza se distinguent surtout par trois éléments spécifiques: les proéminences hypertrophiées, le goulot cannelé et les petites anses sous le bord. En revanche, dans les régions est carpathique et intracarpathique pénétrées par la culture Gáva (les établissements de Grănicești, Mediaș et Teleac), ces éléments spécifiques apparaissent sporadiquement et jamais associés sur le même vase.

L'étude comparatif des vases bitronconiques démontre donc que la pénétration de la culture Gáva dans les régions mentionnées (aussi que la datation des établissements de Grănicești, Mediaș et Teleac) se placent à la fin de la phase Gáva I et le début de la phase Gáva II (sur la Tisza), quand les éléments mentionnés ci-dessus apparaissent de plus en plus rarement, jusqu'à disparition.

En ce qui concerne les établissements de Reci et Mahala III (où les trois éléments spécifiques de la phase Gáva I manquent) ils doivent être datés à la fin du Ha.B1 et le début du Ha.B2, comme montrent d'ailleurs les pièces en bronze découvertes à Reci.

⁵² Dacă se continuă cu citarea dispartă a unor analogii, fără să se țină cont de ansamblul elementelor ce caracterizează diferitele tipuri ceramice din faza Gáva I de pe Tisza, se va ajunge la un impas asemănător celui semnalat de Fl. Gogâltan pentru ceramica Bronzului timpuriu din Transilvania; vezi Fl. Gogâltan, în *Omagiu profesorului Ioan Andrițoiu*, Alba Iulia, 2005, p. 37. Trebuie renunțat deci la păreri emise cu ușurință, ca și la scenariile (mai mult sau mai puțin) "virtuale", deoarece, cel mai adesea, ele nu țin cont tocmai de elementele reale.

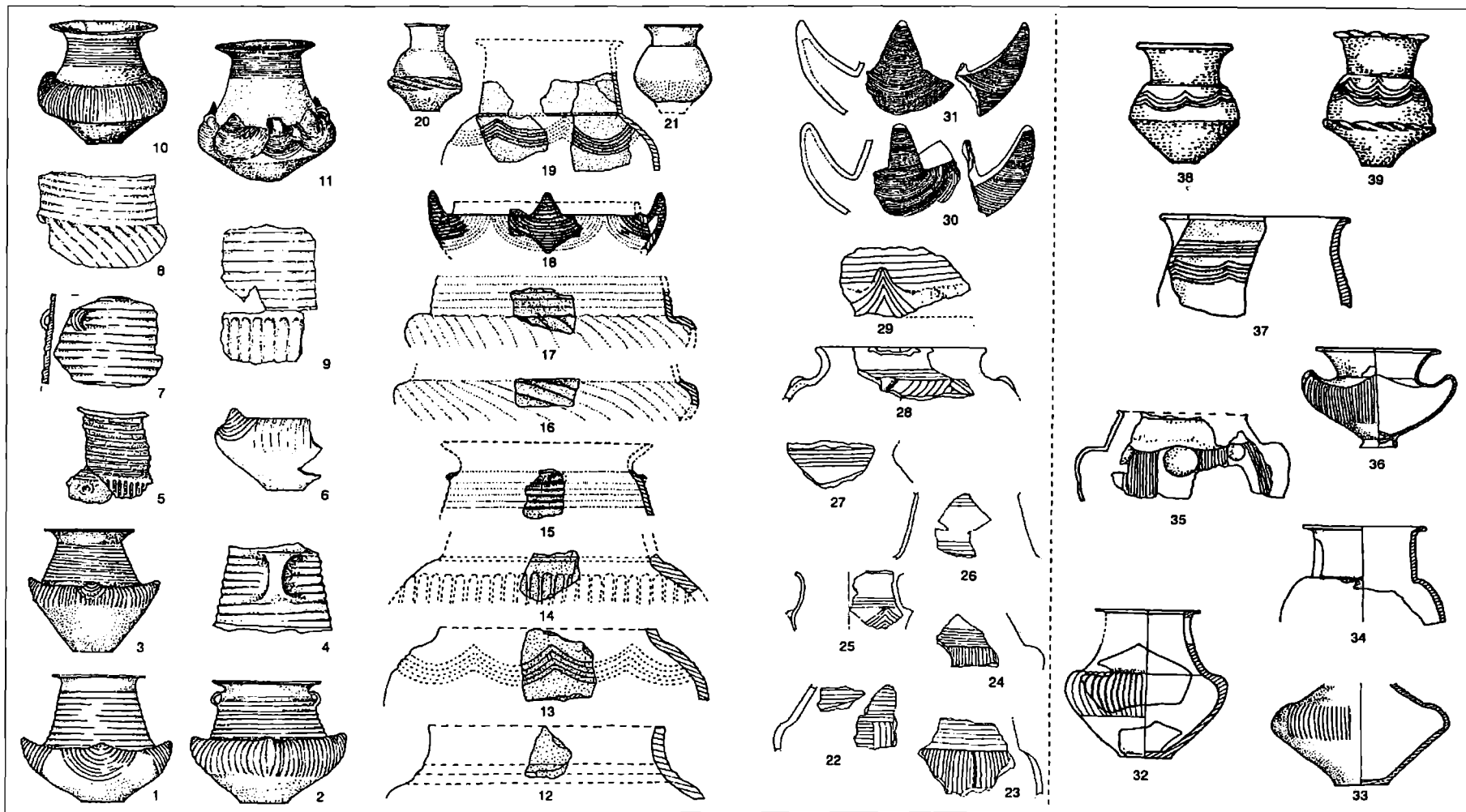

Fig. 1. Vase bitronconice. 1 Gáva; 2-6 Nagykálló; 7 Tiszakeszi, Tatárdomb; 8 Kállósején; 9 Viss Török-ér (Gáva I); 10-11 Poroszló (Gáva II); 12-19 Grănicești; 20-21 Mahala III; 22-31 Mediaș; 32-37 Teleac I; 38-39 Reci (1-9 după T. Kemenczei; 10-11 după P. Patay; 12-19 după A. László; 20-21 după G. I. Smirnova; 22-31 după Cl. Pankau; 32-37 după V. Vasiliev, I. Aldea, H. Ciugudean; 38-39 după Z. Székely; scări diferite).

